

Oktay HATIPOĞLU¹

USTA ŞAGİRD (ULU) KÜMBETİ TAŞ SÜSLEMELERİ

Özet

Türkiye'nin doğusunda, Bitlis iline bağlı bir ilçe olan Ahlat, çok sayıda tarihi eseri bünyesinde barındıran önemli yörelerden biridir. Açık hava müzesi niteliğindeki Ahlat'ta, tarihi eserler arasında mezar taşları ve kümbetler önemli bir yere sahiptir. Usta-Şagird kümbeti, Ahlat'taki kümbetlerin en büyüğü olup, Ulu kümbet olarak ta isimlendirilmektedir. Kitabesi olmadığından, yapılıő tarihi ve kime ait olduğu kesin olarak bilinmemektedir. Usta-Şagird Kümbeti, köşeleri pahlı, 9m x 9m ölçülerinde, kare planlı yüksek bir kaide üzerinde yükselmekte olup silindirik bir gövde ve onu örten sivri konik külahı ile zarif bir yapıdır. İnce bir taş işçiliğine sahip Usta-Şagird Kümbeti, bezemeleri bakımından Anadolu Selçuklu kümbetleri arasında önemli bir yapıdır. Usta-Şagird kümbetinde tezyinat, gövde ve külahta yoğun olarak yer almaktadır. Yapının tezyinatında, geometrik, rûmi ve bitkisel motifler ile beraber yazı kullanılmıştır. Yapı günümüze sağlam olarak ulaşmıştır.

Anahtar kelimeler: Ahlat, Kümbet, Tezyinât.

STONE ORNAMENTS OF USTA ŞAGİRD TOMB

Abstract

East of Turkey, Ahlat which is district of Bitlis is one of the most important regions which includes lots of historical structures in it. In Ahlat which is like an open air museum, the gravestones and tombs (kumbets) have an important place among the historical structures. The Usta-Şagird Tomb which is the largest tomb in Ahlat, is also known as Ulu Kumbet. Since it hasn't got a inscription, its building date and whom belongs to are not exactly known.having an elegant workmanship.The tomb stands on a high pedestal which is chamfered corners, 9 m. x 9 m. dimensions, square planned. İt is an elegant building with its cylindrical

¹ Yrd. Doç. Dr., Atatürk Üniversitesi Güzel Sanatlar Fakültesi, Geleneksel Türk El Sanatları Bölümü, oktayh@atauni.edu.tr

body and sharp conical cone. The Ustaşagird kumbet is an important structure among the Selcuk tombs with regards to its ornaments. The ornaments in the Usta-Şagird Tomb densely exists in its body and cone. In the ornaments of the structure, motifs with geometrical, rumi and bitkisel patterns were used. The tomb has come to the present day intact.

Key words: Ahlat, Tomb, Ornamentation

Bitlis iline bağlı bir ilçe olan Ahlat, Van Gölü'nün kuzeybatısında, Van Gölü'ne eğimli platolar üzerine kurulmuş olup, köklü bir tarihi geçmişe sahiptir. Güneyinde Tatvan, güney doğusunda Adilcevaz, kuzeyinde Malazgirt ve kuzey-batısında Bulanık ilçeleri bulunmaktadır. Bilinen en eski uygarlık tarihi M.Ö. 4000'lerde Hurrilerle² başlayan Ahlat, Urartular'dan Osmanlılara kadar çeşitli devlet ve hânedanların idaresinde kalmış ve bir çok medeniyet arasında el değiştirmiştir³.

Kümbetlerin çokluğu ve çeşitliliği bakımından Kayseri'den sonra ilk planda gelen Ahlat⁴, Anadolu'daki çeşitli anıtların kitabelerinde adları yazılı olan mimar ve taş ustalarının yetiştiği eski bir sanat merkezidir. Bununla birlikte, Ahlat, ortaçağ Türk mimarisi mezar tiplerinin topluca incelenebileceği bir açık hava müzesi niteliğindedir. Ahlat'ta bulunan kümbetler, 13.-15. yüzyıllar arasına tarihlenmektedirler⁵.

Taş süslemelerini konu edindiğimiz, Ulu Kümbet⁶ olarak da isimlendirilen Usta-Sagird kümbeti, Tatvan yönünden Ahlat'a giderken yolun sağında Selçuklu (Meydan) Mezarlığının güneyinde iki kubbe mahallesinde yer almaktadır.

Kitabesi bulunmadığından dolayı mîmarı ve bânisi bilinmeyen Usta-Şagird Kümbeti'nin yapıldığı tarih de kesin olarak belli değildir. Eserin Ahlat'taki yakın benzerleri olan Hasan Padişah Kümbeti 1275, Hüseyin Timur Kümbeti 1279-80 ve Bugatay Aka Kümbeti ise 1281 tarihli. Bu benzerlikten yola çıkarak yapıyı Lynch 1273⁷ yılına, Hakkı Önkal ise 1285⁸ yılına tarihlemektedir.

Diğer Selçuklu kümbetleri gibi iki katlı olan Usta-Şagird Kümbeti, köşeleri pahlı, 9m x 9m ölçülerinde, kare planlı yüksek bir kaide üzerinde yükselen silindirik bir gövde ve onu örten sivri konik külahı ile zarif bir yapıdır (Foto. 1). Çok az zararla günümüze gelebilen yapı, bazı yerlerinde kullanılan beyaz taşın haricinde Ahlat'a özgü koyu kahverengi kesme taştan inşa edilmiştir.

Kümbetin cenazelik olan alt katına giriş doğudan, gövde kısmını oluşturan ikinci katına giriş kuzeydendir. Alt kata on basamaklı bir merdivenle inilerek sivri kemerli bir kapıdan girilmektedir. Dıştan köşeleri pahlanarak onikigen şekle dönüştürülmüş, içten kare plana sahip cenazelik, çapraz tonozla örtülüdür. Alt kat, biri doğuda giriş kapısının yanında, diğer ikisi güney ve batı yönlerinde olmak üzere 0.75 m x 1 m. ölçülerinde dışa doğru daralan üç mazgal penceresiyle aydınlatılmıştır.

² Mehmet Yıldız, "Arkeoloji" Yaşayan Kültür Ahlat, Ankara, 2001, s. 14.

³ Faruk Sümer, "Ahlat" mad., TDV. İslam Ansiklopedisi, c. II, İstanbul, 1989, s. 19.

⁴ Oktay Aslanapa, "Anadolu Selçukluları Mimar Sanatı" Başlangıcından Bugüne Türk Sanatı, Ankara, 1993, s. 151.

⁵ Ara Altun, "Ahlat Mezar Âbideleri" mad., TDV. İslam Ansiklopedisi, c. II, İstanbul 1989, s. 22.

⁶ Ahlat'taki kümbetlerin en büyüğü olduğu için, A. Gabriel tarafından "Ulu Kümbet" olarak adlandırılmıştır.

⁷ O. Cezmi Tuncer, Anadolu Kümbetleri 1, Ankara 1986, s.119, Aslanapa, s. 151

⁸ Hakkı Önkal, Anadolu Selçuklu Türbeleri, Ankara, 1996, s. 223.

İkinci katı oluşturan gövde kısmı, içten ve dıştan silindirik yapıya sahiptir. İkinci kata kuzeyden iki yönlü on basamaklı merdivenle çıkmaktadır. Derin bir nişe sahip giriş kapısından geçilince çapı 6.80 m.⁹ olan daire planlı bir salona girilir. Çok düzgün kesme taşlarla kaplı iç mekan kubbe ile örtülüdür. Kubbe eteği altında sathî mukarnas tezyinatlı bir friz gövdeyi çepeçevre dolaşmaktadır¹⁰.

Mihrap düzenlemesi bulunmayan iç mekan, doğu, batı ve güney yönlerine açılmış üç pencere ile aydınlatılmıştır. Güney yönündeki pencere aynı zamanda mihrap fonksiyonu gördüğü için daha itinalı ve değişik bir şekilde ele alınmıştır¹¹. Mukarnaslı niş içine yerleştirilmiş pencere, iki zencerek bordürüyle dikdörtgen çerçeve içine alınmıştır. Doğu ve batıdaki pencereler basık kemerli birer niş içine yerleştirilmiş olup basittirler. Kapı ve pencere arasında kalan boşluklara birer niş yerleştirilmiştir.

Silindirik gövdenin dış kısmına, kuzey yönündeki kapıdan başka, diğer ana yönlere de birer pencere açılmıştır. Kapı ve pencereler arasında kalan ara yönlere de üçgen kesitli, Bursa kemerli, dar uzun nişler açılmıştır. Yapının örtü sistemi olan külâha geçiş, ileri doğru kademeli çıkıntılı mukarnas dizileriyle sağlanmıştır.

SÜSLEME ÖZELLİKLERİ

İnce bir taş işçiliğine sahip Usta-Şagird Kümbeti, Türk tarihi bakımından olduğu kadar, bezemeleri bakımından da Anadolu Selçuklu kümbetleri arasında önemli bir yapıdır. Anadolu Selçuklu kümbetlerinde süsleme, çoğunlukla gövde ve külâh kısımlarında ağırlık kazanmış, cenazelik olarak kullanılan alt katta ise ölüye saygıdan dolayı süslemeye fazla yer verilmemiştir.¹² Usta-Şagird kümbetinde tezyinat, gövde ve külâhta yoğun olarak yer almaktadır (Foto. 2). Yapının tezyinatında geometrik, rûmi ve bitkisel motifler¹³ ile beraber yazı kullanılmıştır.

Süsleme yok denecek kadar sâde yapılmış kâide bölümünde, sadece mazgal pencerelerinin dış yüzeylerinin üst kısımlarında değişik, desenli üç rozet yer almaktadır. Bu üç rozetten doğuda olanına penç motifi, güneyde olanına çarkıfelek motifi ve batı da olanına ise geometrik desen işlenmiştir (Foto. 3).

Kâide ile gövde arasında 0.34 m. Genişliğinde geometrik süslemeye sahip bir bordür giriş açıklığından başlayıp gövdenin altını çepeçevre dolanmaktadır. Bordürün üstüne bitişik 0.10 m. eninde balıksırtı desenli ikili kaval silme yer almaktadır. Silindirik planlı gövde bu onikigen bordürün üzerinde yükselmektedir. (Foto. 2)(Çizim 1)

Silindirik gövde, dikey uzanan zencerek bordürlerle 8 paftaya bölünmüş olup bu dikey bordürler gövdenin üst hizasında, gövdeyi çepeçevre dolaşan aynı düzenlemeye sahip zencerek bordürü ile birleşmiştir (Foto. 2, Çiz. 2). Silindir gövde üzerindeki her pafta, üstte kaval silmeler ile iki kemere bölünmüştür. Her kemer kavsinin altında, düzenlemeleri birbirinden farklı geometrik desenli birer rozet yer almaktadır (Foto. 2).

⁹ Tuncer, s.73.

¹⁰ Önkal, s.219.

¹¹ Önkal, s.220.

¹² Ferda Müftüoğlu; a.g.e. s.37.

¹³ Daha geniş bilgi için A- İnci Birol, Çiçek Derman, Türk Tezini Sanatlarında Motifler, İstanbul, 1995.

Bu sekiz paftanın dördünün içine kapı ve pencereler yerleştirilmiş, aralarda kalan diğer dördüne ise üçgen kesitli, üstü kemerli yüksek nişler¹⁴ açılmıştır. (Foto. 2) Bu nişler, üçlü halat silmeler ve rûmi ve tepeliklerin kullanıldığı dar bir bordürle çevrelenmiştir (Foto. 4, Çizim 3).

Gövdenin kuzeyinde bulunan giriş kapısı derin bir niş içerisine yerleştirilmiş, nişin üst kısmı beş sıra mukarnasla tamamlanmıştır. (Foto. 5). Kapı lentosunun içi boş olup etrafı ince bir rûmi bordürle dikdörtgen şeklinde çerçevelemiştir. Kapı nişinin köşelerine burmalı sütünceler işlenmiştir. Nişin etrafını ters U şeklinde biri kalın, dıştaki daha ince iki bordür çevreler. Bu bordürlerden dıştaki rûmi motifli içteki ise geometrik geçme desenlidir. Geometrik şekillerin tasarımında, bordür ortasında beş köşeli yıldızlar oluşturulmuştur.

Gövdenin giriş kapısında olduğu gibi pencerelerde de oldukça fazla süslemeye yer verilmiştir. Doğu yönündeki pencere nişinin köşelerine birer sütünce yerleştirilmiş olup lentosu girift geometrik desenle süslenmiştir. Dört sıra mukarnaslı kavsarayı sivri kemer çevreler. Kemerin hemen üstüne geometrik desenli, beyaz mermerden¹⁵ bir rozet yerleştirilmiştir. Pencere nişi, geometrik desenli bir bordürle çerçevelemiştir.

Güney yönündeki pencerenin düzenlemesi doğudaki pencereyle aynı olup pencere nişinin köşelerine sütünceler konulmamıştır. Sivri kenar üzerindeki beyaz mermer rozetin geometrik deseni ve nişin etrafındaki bordürün geometrik deseni farklıdır. Diğer önemli bir farklılıkta lentodadır. Güneydeki pencere lentosunda geometrik desenle beraber penç motifi kullanılmıştır (Foto. 6).

Batı penceresi diğer iki pencereden daha fazla süslemeye sahiptir (Foto.7). Pencere nişinin köşeleri pahlanarak zencerek işlenmiştir. Pencere dört sıra mukarnas kavsara ile tamamlanmış olup, lentosunda geometrik desenli süslemeye yer verilmiştir. Pencere nişinin etrafında ters U şeklinde üç sıra tezyinatlı bordürden en içteki bordür geometrik desenli, en dıştaki bordür ise yarım altıgen formların değişik yönlerde kullanılmasıyla oluşmuş geometrik geçme desenlidir (Çizim 4-a). Ortadaki bordürde ise rûmi motifi ve tepelikler kullanılarak desen oluşturulmuştur (Çizim 4-b)

Silindirik gövdenin en üstünde mukarnaslı korniş altında iki tezyinatlı bordür gövdeyi çevreler (Foto. 8). Bu bordürlerden alttaki geometrik desenli olup altıgen formların kullanımıyla düzenlenmiştir. Bu düzenlenmede ortadaki altıgenlerin merkezinde yıldız şekilleri oluşturulmuştur. Mukarnasın hemen altındaki beyaz mermer bordürü, celi- sülûs hattıyla Ayet-el Kürsî yazılı bir yazı kuşağı oluşturmaktadır. Beyaz renkli mermerin kullanıldığı yazı kuşağı, kümbet gövdesine bir estetik ve hareketlilik kazandırmıştır.

Konik külah altındaki üç sıralı dışa kademeli çıkıntılı mukarnasların ilk sırasındaki mukarnas yuvalarına birer atlamalı olarak yarım simetri rûmi kompozisyon işlenmiştir (Foto. 8). Mukarnas firizi ile külah arasında ince bir zencerek bordürü gövdeyi dolaşmaktadır.

Külah yüzeyinde, ince kaval silmelerle farklı büyüklükte ve şekillerde panolar oluşturulmuştur (Foto. 8). Bu panoların en altında koçboynuzu motifine benzer rûmi tepelikler ters olarak işlenmiştir.

¹⁴ Önkal, s.221.

¹⁵ Önkal, s.221.

Çok ince ve temiz bir taş işçiliğine sahip yapıda, kapı ve pencere nişlerinin süslemeleri dışında, gövdenin ara yönlerindeki boşluklar ve üçgen kesitli nişler de süslenmiştir. Bu tarz nişlere Divriği'deki Sitte Melik, Tercan'daki Mama Hatun ve Kayseri'deki I. Anonim Türbelerinde¹⁶ de rastlanmaktadır. Külâh yüzeyinin kemerlerle süslenmesi Ahlat'a has bir özellik olarak gözlenmektedir. Aynı tarz süsleme, Kayseri Döner kümbette ve Erzurum'daki Padişah Hatun kümbetinde görülmektedir¹⁷.

Yapının bugünkü durumu genelde sağlam görünmekle beraber, külâh kısmına iki yıl önce düşen yıldırım, külâhın tepesinde büyük bir açıklık meydana getirmiştir. Bu açıklıktan giren yağmur suları nedeniyle örtü büyük zarar görmektedir. Ahlat kaymakamlığı ile yaptığımız görüşmede Kültür Bakanlığı ile onarım ile ilgili yazışmaların sürdüğünü, fakat bugüne kadar bir sonuç alınmadığını bildirmişlerdir.

KAYNAKÇA

- ALTUN, Ara, (1989), "Ahlat", Diyanet İslam Ansiklopedisi (DİA), C.II, İstanbul, s.
- ASLANAPA, Oktay, (1993), "Anadolu Selçukluları Mimar Sanatı" Başlangıcından Bugüne Türk Sanatı, Ankara.
- BİROL, A. İnci, DERMAN, Çiçek, (1995), Türk Tezini Sanatlarında Motifler, İstanbul.
- MÜFTÜOĞLU, Ferda, (2000), Ahlat ve Erciş Kümbetlerinin Süsleme Çözümlenmeleri, (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Atatürk Üniversitesi, Erzurum.
- ÖNKAL, Hakkı, (1996), Anadolu Selçuklu Türbeleri, Ankara.
- TUNCER, O. Cezmi, (1986), Anadolu Kümbetleri , Ankara.
- YILDIZ, Mehmet, (2001), "Arkeoloji" Yaşayan Kültür Ahlat, Ankara.

¹⁶ Önkal, s.222.

¹⁷ Önkal, s.222.

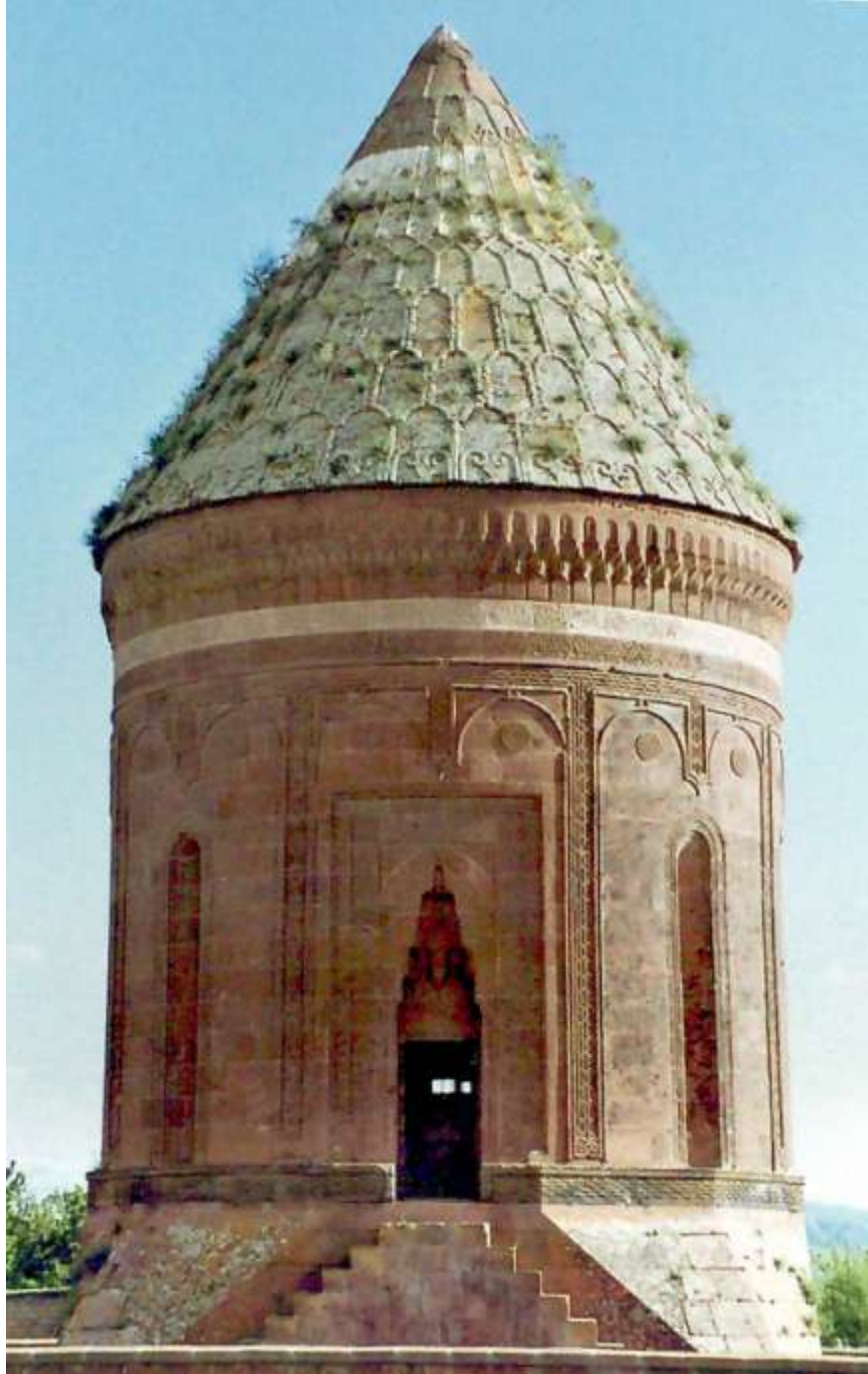

Foto. 1: Usta-Şagird Kumbeti

Foto. 2: Usta-Şagird Kümbeti Gövde Bezemesi

Foto. 3: Kaide Bölümü Mazgal Penceresi

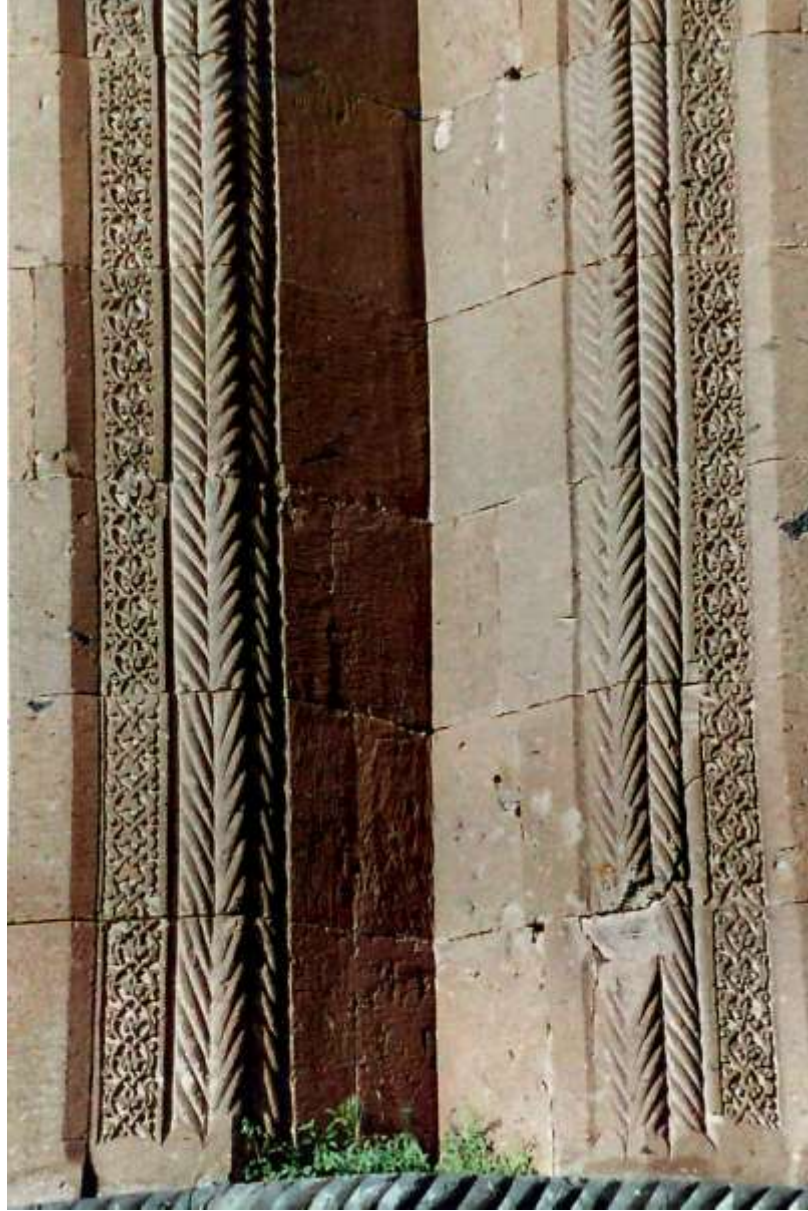

Foto. 4: Gövde Bölümü Niş Bezemesi

Foto. 5: Giriş Kapısı

Foto. 6: Güney Pencere Üstündeki Bezeme

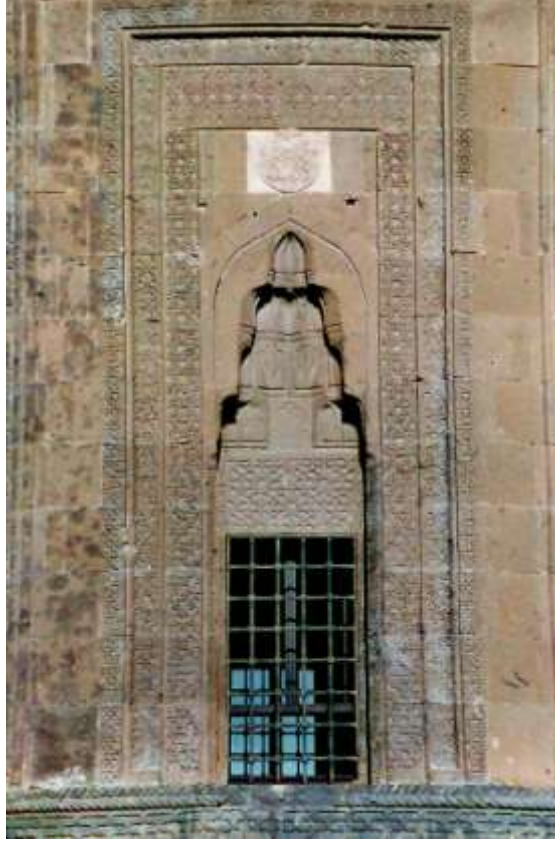

Foto. 7: Gvde Kısım Penceresi

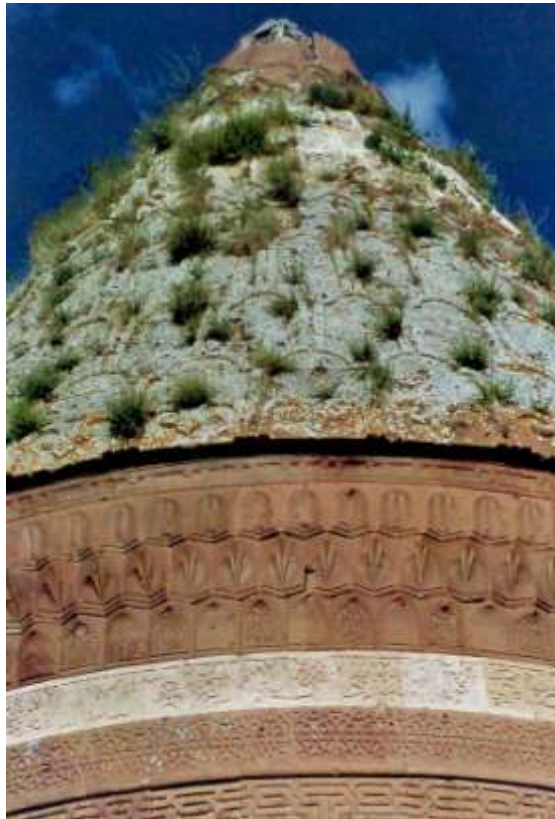
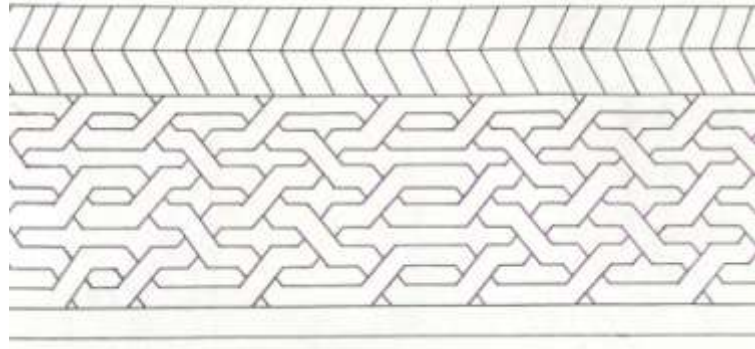
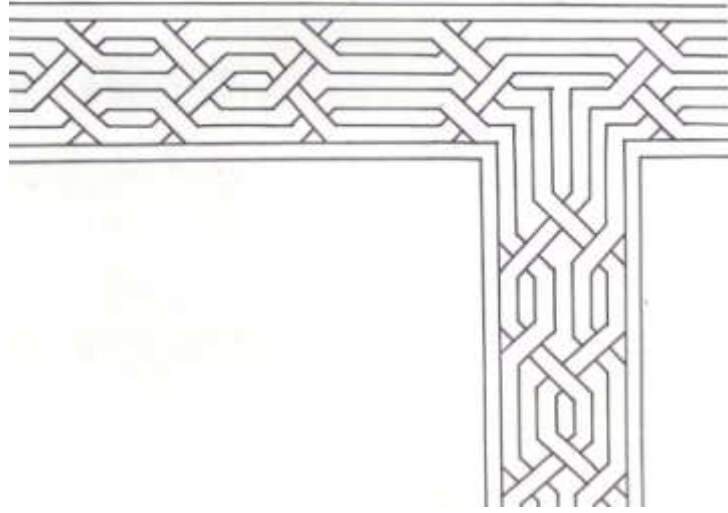

Foto. 8: Klh Kısım

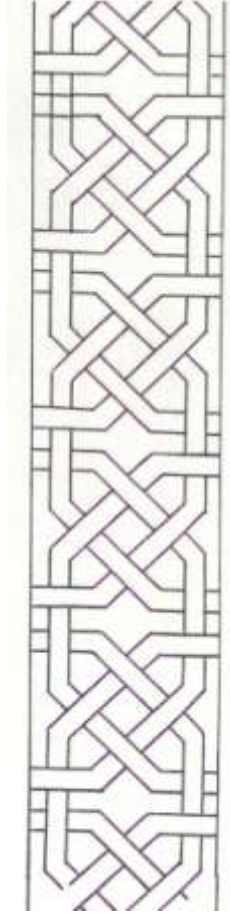
Çiz. 1

Çiz. 2

Çiz. 3

Çiz. 4-a

Çiz. 4-b